

A Kárpát-medence üvegfestészete I. Ábrázolásmód, technika, anyaghasználat

Mester Éva

A Kárpát-medence üvegfestészet-története szervesen összefügg az európai fejlődéssel, a régió politikai, társadalmi, gazdasági változásaival és a helyi adottságokkal. Ezért a témakör tanulmányozásánál az üvegfestészet műfajából eleve adódó jellegzetességek, sokszínűség mellett a szűkebb és tágabb környezet térbeli és időbeli hatásait, az európai kapcsolódási pontokat is vizsgálni kell.

Háborús pusztítások és hipotézisek

A térség sajátos földrajzi fekvéséből adódóan a történeti Magyarország területe az évezredek alatt kisebb-nagyobb megszakításokkal háborús események középpontjában állt. A sorozatos harci cselekmények pusztításai és a másfél évszázados török uralom román kori, gótikus és reneszánsz építészettünket romba döntötték, legszebb emlékeinket teljesen megsemmisítették. Az épületekkel együtt elpusztultak a régi üvegfestmények is. Róth Miksa így elmélkedik erről a korszakról: "Hazánkban ugyanis az évszázados török dúlások következtében a középkor üvegfestményei mind elpusztultak. Pedig ott, ahol olyan remek középkori templomok épültek, mint a jáki, zsámbéki, gyulafehérvári, kassai, bártfai, budavári, ott minden bizonyossággal nagy szerepet játszottak az üvegfestmények is. Sajnos ezekből az üvegfestményekből mi sem maradt meg, és ez az oka annak, hogy nem alakulhatott ki az üvegfestészetnek a tradíciója."¹

Az üvegfestészet gyökerei - régészeti leletek

Összehasonlító elemzések tanúsága szerint Magyarország a romanika korában az európai építészet élvonalába került. A régészeti feltárások nyomán előkerült épületmaradványok gazdag díszítéseikkel is alátámasztják ezt a feltételezést. Már a mosaburgi érsekséghez tartozó zalavári bazilika első építési periódusából származó színes, festett, figurális, latin feliratos szentélyablak-leletek is mutatják az üveg-

¹ Róth Miksa: Egy üvegfestőművész az üvegfestészetéről, Bp. 1942

² Cs. Sós Ágnes: Zalavári az újabb kutatások tükrében (kézirat) Bp. 1992

festészet jelentőségét, a korabeli Európához viszonyított kimagasló szakmai színvonalát.² A töredékes leletanyag ellenére az üvegfestészet folyamatos jelenléte megfigyelhető az évszázadok folyamán (esztergomi Szent Adalbert székesegyház, budai vár Anjou kápolna, visegrádi királyi palota, stb.).

Töredékes ismeretek - írásos feljegyzések

Ezt támasztják alá a szintén hiányos írásos dokumentumok. Corvin Mátyás budavári palotája könyvtártermének üvegfestményeiről az olasz Bonfini és a bajor fejedelem követe feljegyzéseiben elismerően szól.³ Magyarországon a 13. sz. végére megalakultak az első céhek. Az üvegesek egy céhet alkottak a festőkkel. Az első írásos adat Kassáról való 1307-ből, amikor az üvegesek a dóm ablakain dolgoztak. A szakma felkészültségét bizonyítja, hogy időszakosan oltárkép festéssel is megbízták őket.⁴

Biztos forrás a 19-20. századi emléanyag

A kutatások mai állása, az eddig ismert adatok még nem teszik lehetővé történeti üvegfestészetünk középkori és újkori anyagának átfogó értékelését. Ezért a címben megjelölt üvegfestészeti technikák ismertetése csak az épületekben fennmaradt emléanyag elemzésére szorítkozhat, amely a 19. és 20. századot öleli fel. Ez a korszak az üvegfestészet nagy változásait hozta, régi és új anyagok, technikák békés egymás mellett élését mutatja.

A 19. századi európai fejlődés mozgatórugói

Az üvegfestészet második felvirágzása és európai újraéledése a 19. sz. első felében kezdődött. A középkori technikai alapokon és ikonográfiai program szerint újraszerveződő üvegfestészet elsődleges feladata a restaurálás volt. A gótikus templomok tönkrement ablakainak helyreállításán kívül, a hiányzó részek pótlását is fel kellett vállalniuk a műhelyeknek. Ehhez

³ Sághegyi Lajos: A magyar üvegesipar története, Budapest, 1938

⁴ Sághegyi Lajos: Az üvegművészet könyve, Budapest, 1948

biztos anyagismeretre és technikai tudásra volt szükség. A szakmai ismeretek az évszázadok alatt, az üvegfestmények fokozatos térvesztésével majd eltűnésével szinte teljesen feledésbe merültek.

Az új korszak megváltozott szemléletmódja

A megváltozott építészeti felfogásmód, - a barokk belső terek, templomok és paloták reprezentatív, dúsan festett és aranyozott illuzionista világa - nem igényelte a színes ablakokat. Az üvegfestészet monumentális jellege átalakult, a méretek lecsökkentek. A megváltozott technika, a porcelánfestészet aprólékos kifejezőmódját követve a táblaképek intimitását utánozó kabinetüveg-képekben élt tovább. Ez merőben ellentétes volt az üvegfestészet lényegével, eredeti felfogásmódjával. Előfordult, hogy a két műfajt egy műhelyen belül művelték, egyes porcelánfestők üvegfestéssel is foglalkoztak.⁵ A változások hatására, az alapjában véve kétdimenziós üvegfestészet háromdimenzióssá vált. A középkorban, - a romanikában és a gótikában egyáltalán nincs, vagy csak nagyon mérsékelt plasztika jellemző. Az ablakokon megjelenő figurák és ornamentikák "lebegtetése" az üvegfestmények átütő erejét, feszültségét adta a jól megválasztott színekkel együtt.

A historizmus háromdimenziós ábrázolásmódja, a színek térvesztése

Ez a szemléletmód a 19. sz. során, a historizmusban nagy változáson ment keresztül. A kétdimenziós, puritán ábrázolásmód teljesen megszűnt. A három dimenzióba forgatott, szoborszerűen ábrázolt, gyakran teatrális beállítású alakok a megnyitott, perspektivikusan kiserkesztett térben a táblaképfestészet felfogásmódját követik. Gyakran dús, reliefszerűen festett, plasztikus bordűrökkel keretezik az egész kompozíciót. Mindezek hatására az üvegfestmények elvesztették súlytalan anyagszerűségüket, monumentalitásukat, - nehézkessé, kimódolttá váltak. Ezzel együtt megszűnt a színek prioritása, az ablakok színei fokozatosan kifakultak a törtszínek nagyarányú előretörésével. A gótikus katedrálisokban, ahol az üveglablak-művészet lényegét a színek adták, a transzparens üvegdarabkák nemcsak önmagukban váltak színessé és ragyogtak fel, amint átengedték magukon a fehér fényt, de megszínezték környezetüket is, az épület egész belső terét, - mintegy "vizuálisan sűrűbbé" téve a tér atmoszféráját.

⁵ Glasmalerei des 19. Jahrhunderts in Deutschland, Leipzig, 1994

Technikai változások - zománccfestés, színes savmaratás, tónusozás

A barokk gyökeres változásait évszázadok készítették elő. Már a reneszánszban elkezdődött a szemléletváltás. Mindkét tendencia fokozatosan tört előre és egyre erőteljesebbé vált, amelyhez egy harmadik is kapcsolódott. Az üvegfestészet technikai lehetőségeinek bővülésével, a színes transzparens zománccok megjelenésével és széleskörű elterjedésével, az überfang üvegek, a színes savmaratás gyakori alkalmazásával az ablakok mind tarkábbak lettek. A sokféle szín harmonizálására, vagyis az egységes színhatás biztosítására egyre több festéket hordtak fel a színes üvegek felületére, amittől azok egyre jobban elvesztették ragyogásukat, "bedöglöttek". Ez a hamis szemléletmód uralkodott évszázadokon keresztül, anyag és technika egyre távolabb került az egykori mesterek eredeti szándékától.

A táblaképfestészet hatása

A 19. században megalakuló új műhelyekben ez a festéstechnika tovább bővült. Az olajfestmények ábrázolásmódját követve nemcsak táblakép méretű, de nagyobb munkákon is megjelent az arc, a kezek, a ruházat és a háttér aprólékos, festményszerű vagy vonalkázott kidolgozása. A régi receptúrák felkutatása és adaptálása. Ezzel egy időben lázas kutatómunka kezdődött az egykori, rég elfelejtett festékreceptek megtalálására és értelmezésére. A töredékes ismeretek bővítése rengeteg kísérletezést kívánt és sok buktatóval járt. Előfordul, hogy napjainkban egy 19. században készült üvegfestmény rosszabb állapotban van, mint egy jóval régebbi középkori ablak. Nemcsak a korabeli festéstechnikák vártak újrafelfedezésre, de magát a festhető, jól beégethető, tartós, minden szempontból megfelelő üveg alapanyagot is ki kellett kísérletezni, meg kellett alkotni.

Európai üvegfestő műhelyek - a Kárpát-medence helyzete

A 19. sz. harmincas éveitől kezdve érezhető a fejlődés. Európa-szerte jelentős üvegfestő műhelyek létesültek, melyek országhatároktól függetlenül hatottak egymásra, átvették egymás eredményeit. Így a Kárpát-medence üvegfestészetére is döntő befolyást gyakoroltak. Közép- és Kelet-Európa országaiban a fejlődés 40-50 évvel később indult el és óriási, addig elfojtott energiákat szabadított fel. Nagy szellemi és anyagi erőfeszítések árán erőteljes, színpompás, olykor monumentális, a középkori munkák erejét idéző

alkotásokat hozott létre. Mivel régiókban a középkori ablakok mind elpusztultak, az üvegfestészet nemzeti tradíciója megszakadt. A műfaj feltámasztására szolgáló mintákat Nyugat-Európában sértetlenül fennmaradt történeti üveglablakok adták.

A társadalmi, gazdasági változások hatása a hazai építészetre

Amíg Európa nyugati, északi területein a változások az ipari forradalom hatására, folyamatos fejlődés eredményeképp jöttek létre, addig Magyarországon, a Kárpát-medencében a legnagyobb nehézségekkel kellett megküzdenie az iparosságnak a fennmaradásért. Mária Terézia erőszakos iparpolitikája a hazai üvegműveseket is sújtotta. A kiegyezés gazdasági, kereskedelmi és kulturális fellendülést eredményezett, a külföldi banktőke beáramlása, a Millennium szellemiségének légköre nagyszabású városfejlesztési terveket hívott életre. Pest, Buda, Óbuda egyesítésével világvárosi arculatot kapott a főváros, de a vidéki nagyvárosok is ebben az időben épültek ki, csak néhány önkényesen kiemelt példa, ahol új városközpontok alakultak: Nagyvárad, Marosvásárhely, Szabadka, Kecskemét, stb. Egyházi- és középületek, bankházak, iskolák, múzeumok, lakóépületek épültek tömegesen. Az építkezések termékenyítőleg hatottak a társzművészetekre, kedveztek az üvegfestészet kibontakozásának, fejlődésének. Megalakult a Műemlékek Országos Bizottsága, amely jelentős műemléki helyreállításokat valósított meg. A purista felfogásmód szerint átépített középkori templomokba színes üveglablakokat készíttetett.

A hazai üvegfestészet fejlődése, az országos központ létrehozása

Az 1842-ben megalakult Védegyelet lehetőséget adott a hazai műiparosság felzárkóztatására, amelyet segített a folyamatos szakmai megmérettetés. Az egyszerű díszműveges céhműhelyek nagy felkészültségű üvegfestő műhelyekké válhattak, miután az 1884. évi törvény az üvegműves ipart szabad iparnak minősítette. Az üvegfestészetet államilag is egyre fontosabbnak tartották, Trefort Ágost kultuszminiszter hosszas előkészületek után, európai mintára 1878-ban, állami támogatással Budapesten megalapította az Országos Üvegfestészeti Intézetet, melynek működését a vallásalap támogatásával biztosította. Élére a cseh származású Kratzmann Edét nevezte ki, aki Münchenben tanulta az üvegfestészetet.

Helyzetértékelés a kortárs szemével

Róth Miksa így vélekedik erről a korszakról: "Az üvegfestészet ez időben a legsivárabb, legszomorúbb korát élte. Az üvegfestmények tervezetei a legrosszabb értelemben vett eklektizmusban fogantak és a régi stílusok kritikanélküli, lélektelen variálásában merültek ki. Tetézte a bajt, hogy mindezek a tervezetek, az üveganyag természetének ellentmondó, lehetetlen technikával kerültek kivitelre. A színes zománctestékek sűrű alkalmazása és a festői elem túltengése jellemezte ennek a meddő kornak a műveit."

A legjelentősebb hazai üvegfestő műhelyek

Az 1880-as évektől kezdve, egymás után alakultak az üvegfestő műhelyek. A századfordulón kiadott címtár már 11 nevet sorolt fel. A műhelyek zöme Budapesten működött. Ez a megnövekedett helyi igénytel magyarázható, - a főváros ekkor vált fejlett metropolisszá. A lista a jelentős műhelyek közé sorolja a nagyváradi Neumann fivérek műhelyét is. A hazai üvegfestészet néhány évtized alatt óriási változáson, fejlődésen ment keresztül. A századforduló legjelentősebb üvegfestő műhelyeinek vezetői időrendben a következők: Kratzmann Ede, Csongrádi Forgó István, Róth Miksa, Ligeti Sándor, Walterr Gida, Palka József, Zsellér Imre, Majoros (Maybóhm) Károly. A nemzeti üvegfestészet megteremtője. A felsorolásból ki kell emelni Róth Miksát, aki fél évszázados alkotói munkásságával megteremtette a Kárpát-medence egységes, jellegzetes üvegfestészetét. Élethivatásának tekintette ennek nemzetközi elismertetését. Külföldi tapasztalatait felhasználva, korának kiváló építészével, művészeivel együttműködve alakította ki műhelyének sajátos, a középkor legnemesebb hagyományaira épülő arculatát, a századforduló új anyagainak és technikáinak befogadására fogékony légkörét. A "Gödöllőiekkel" közös munkái a magyar üvegfestészet csúcspontját jelentik.

A 19. századi magyar üvegfestészet előképei, mintái

Az előzőekben részletezett okok miatt nem maradhatott fenn a Kárpát-medence történeti üvegfestészetének a tradíciója, ezért az újjászületést meglévő példák nyomán képzelték el a korabeli mesterek. Erősen hatottak a középkori üvegfestmények - elsősorban a francia és német gótika adta az előképeket a historikus kompozíciókhoz. A korabeli

⁶ Budapest, Lipótmezei kápolna (1914) - Marosvásárhely, Kultúrpalota (1913), Temesvár - Papi Szeminárium (1915)

Európa is számos mintát kínált, - közelsége miatt a monarchiában a német hatás jelentős a szerkesztés-módban, festéstechnikában és anyaghasználatban. Mivel az egyes műhelyek kiterjedt tevékenységet folytattak, a szűkebb régiójukon túl országhatárokon keresztül is éreztették hatásukat. Iparművészek és festők is bekapcsolódtak az új szellemi művészeti áramlatokba, az angol Morris⁷ és a preraffaelita mozgalom a magyar üvegfestészetet is befolyásolta.

Új anyagok és technikák

Régiókba a változások mintegy 50 évvel később következtek be, amikor Európában már sok új anyagot kikísérleteztek. Ebben az időben a megfelelő minőségű üveg alapanyag és a festékek széles skálája az üvegfestők rendelkezésére állt a gyártók jóvoltából. Ezek a körülmények nagymértékben segítették a munkát, de a mindennapi használat során, a technikából adódóan, az egységes megjelenés és a folyamatos jó minőség biztosítására minden műhelynek ki kellett alakítania a sokféle lehetőségből a saját számára legmegfelelőbb, kezelhető eljárásmodot, festékösszetételt. Ebből alakultak ki az egyes műhelyekre utaló jellemzők, amelyek feliratozás nélkül is eligazítást adhatnak az egyes munkák között.

Ábrázolásmód, kompozíciós rend

Kezdetben az Európában eluralkodott merev kompozíciók jellemzőek. Kratzmann Ede, Ligeti Sándor, de még Róth Miksa is, - pályája elején - gyakran gótikus szoborfülkébe helyezte a szoborszerűen plasztikus figurákat, - a szenteket és az árpádházi királyok alakjait. A széles körben elterjedt, korabeli mintakönyvekből ismert beállítások, - begyakorolt arc és kézformák, ruhaviselet és háttér, a szőnyegszerű ornamentális díszítésekkel, - gyakran előfordultak az üvegfestményeken. Nagy előrelépés, hogy a porcelánfestés és táblaképfestés anyagidegen, aprólékos festéstechnikáját és a kiserkesztett perspektívikus térábrázolást nem vették át, de sokféle zománccfesték és az erőteljes fekete árnyalás jellemzi a 19. sz. utolsó negyedének tevékenységét. A 19. sz. utolsó évtizedére már kialakult a Kárpát-medence sajátos üvegfestészete. A legjobb mestereknél a haladó hagyományok, az anyagszerűség, a visszafogott felületi festés, az egyéni kompozíciók és sajátos kifejezőmód kerülnek előtérbe.

⁷Morris, William angol költő, iparművész és grafikus (London 1854 - u.o. 1897.) Mint festő és rajzoló a preraffaeliták irányához csatlakozott. Arra törekedett, hogy a kézművességben a művészetet meghonosítsa: Londonban műhelyt alakított, maga mint rajzoló, cizelőr, üvegfestő és főként mint könyvkötő és illusztrátor működött.

Az üvegfestészet második nagy történeti korszaka lezárul

A Tiffany-féle opalescent glass (verre américain) megszületésével⁸ új lehetőségek tárultak fel és új esztétikai értékek születtek a színes üveglablakok művészetében. Az opalescens üvegek ugyan visszaszorították az üvegfestészetet Európában és a régióban, de a Kárpát-medence legszebb üvegfestményei éppen ebben az időben, a 20. sz. első évtizedeiben születtek meg.⁹ A második világháború megakasztotta a sok évtizedes töretlen gazdasági fejlődést. Az üvegfestészet táptalaja az építészeti felfogásmód is megváltozott, már egyre kevésbé igényelte a színes ablakokat a belső terekben. Az üvegfestészet nagyívű fejlődési szakasza az Európában és a világban végbement gazdasági, társadalmi átalakulások következtében lehanyaglott a 20. sz. harmincas éveire. A Kárpát-medence követi ezt a nemzetközi irányvonalat.

19-20. században alkalmazott fontosabb üvegfestészeti technikák

A historikus felfogású munkákban valamennyi történeti üvegfestészeti eljárás teret kapott. Az alábbiakban a leggyakrabban alkalmazott technikák - kontúrfestés, tónusfestés (Schwarzlot), grisaille, Silbergelb, Kunstrot, zománc (email)-festés, színes savmaratás - ismertetése következik.

Kontúrfestés

A legősibb és legáltalánosabban használt eljárás. A kompozíció jellegzetességeinek kiemelésére, - pl. a figurák arcának, kéz és lábfejének, a ruharedők, a környezet karakterének kifejezésére szolgált. (1. kép, lásd a képtáblát). Az alakoknak, jeleneteknek keretet adó ornamentikákat is kontúrvonalakkal festették meg. (2. kép, lásd a képtáblát). A technika megjelenése az üvegfestés történetével egyidős, a romanika építészetével kezdődött. A régészeti leletekből ismert zalavári bazilika üveg festmény-töredékei és a lorsi-i portré-töredék is határozott, kiforrott kontúrfestési eljárást mutatnak. A máig eredeti helyén fennmaradt legrégebbi üvegfestmények az augsburgi dóm nagyméretű alakjai, Dániel, Dávid és József a kontúrfestés klasszikussá vált példáját mutatják.

⁸ Az amerikai Louis Comfort Tiffany (1848-1933) nevéhez fűződik ez az üvegfajta. Az üveg kriolittartalma következtében opálos fényt kap, amely a féldrágakövek fátyolos csillogását idézi. Jellemzője: két vagy több szín márványozott, festői hatású keveredése az üvegmasszában.

⁹ Róth Miksa: Egy üvegfestőművész az üvegfestészetéről, Bp. 1942

2. kép
A Károlyi kriptá
üvegablaka,
részlet. Kaplony,
Rk. templom.
Kontúrfestés

5. Puhl and
Wagner Berlin:
üvegfestmény,
Zeneakadémia,
Budapest.
Silbergelb
technika

3. kép
Ornamentika,
részlet. Üvegfest-
mény,
Gyergyószent-
miklós, Örmény
kat. Templom.
Kontúr-,
Braunlot- és
zománcfestés

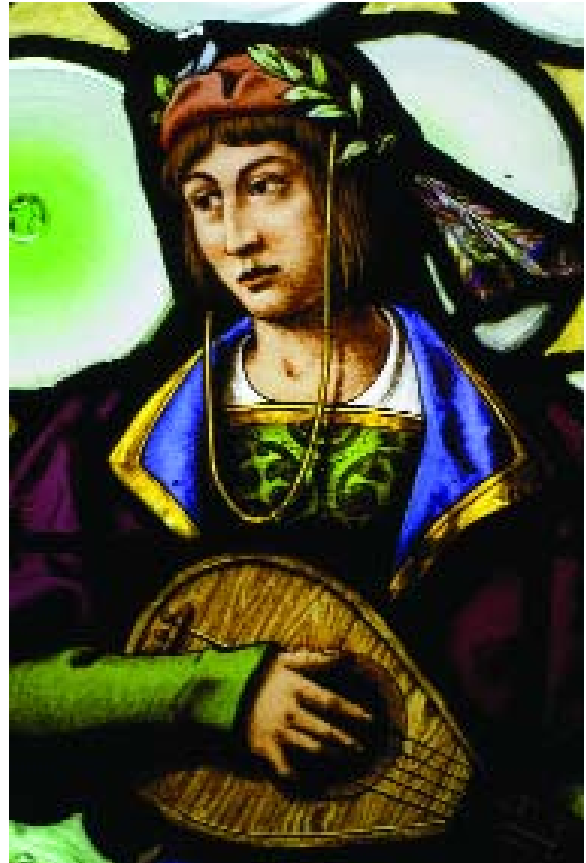
1. kép Nagy Sándor-Róth Miksa: Éva, üvegfestmény
részlet. Lipótmezei kápolna, Budapest. Kontúrfestés,
Schwarzlot technika

4. kép Róth Miksa: Erzsébet királyné, kabinetüveg-
kép. Róth Miksa Múzeum, Budapest.
Grisaille technika

6. kép Kratzmann Ede: Énekesnő, ablakbetét részlet, Terézvárosi rk. plébánia, Budapest. Kontúr-, Schwarzlot-, Silbergelb-, zománctechnika, savmaratás

7. kép Kratzmann Ede: Mandolinos fiú, ablakbetét részlet, Terézvárosi rk. plébánia, Budapest. Kontúr-, Schwarzlot-, Silbergelb-, zománctechnika, savmaratás

8. Róth Miksa : A festészet allegóriája, kakinetüveg-kép, Róth Miksa Múzeum Budapest. Kontúr-, Schwarzlot-, Silbergelb-technika, színes savmaratás

Theophilus Presbyter a 12. században összefoglaló művet írt a különféle mesterségekről.¹⁰ A "Schedula diversarum artium" második könyve ismerteti az üvegfestmények alapanyagait, az üvegfestékek összetételét és elkészítésük módját.

"XIX. Fejezet A festék, amivel az üveget festik.

Végy vékonyra kalapált rezet, égesd el kis vascszésében egészen porrá, majd végy zöld üveg és görögzafír darabkákat, őröld meg őket alaposan két porfirkó között, és a hármat keverd össze egyharmad rézpor, egyharmad zöld és egyharmad zafír arányában. Egyenletesen és alaposan őröld össze borral vagy vizelettel ugyanazon a kövön. Tedd vas- vagy ólomedénybe, és fess vele az üvegre, gondosan ügyelve a vonalakra, amelyek a táblán vannak. Ha az üvegre betűket akarsz festeni, fedd le az illető helyeket teljesen festékkel, és az ecset nyelével írd bele."

Hasonló összetételű receptet ír le Heraclius III. könyvének XLIX. fejezetében, azzal a különbséggel, hogy nem réz-oxidot, hanem érchabot (vasrevét) kevert zafírral. A szerzetesműhelyek korában, a kezdetleges üvegszabási eljárások miatt a kontúrozásnak fontos szerepe volt a figurák felismerésében és a jelenetek értelmezésében. A 19-20. századi receptúrák ma is használhatók. Kezdetben az üvegfestő műhelyek maguk állították elő a festékeket, ami a kutatók számára biztos támpontot adhat, mivel az adott műhelyt jellemezte saját festéke. Később kereskedelmi forgalomból szerezték be a megbízható, jól kezelhető termékeket.

A kontúrfesték összetétele

Vasoxid: 15 dkg, ónoxid: 7,5 dkg, kobaltoxid: 40 dkg, cinkoxid: 30 dkg. Folyósítóanyagként ehhez 140 dkg flusz szükséges, melynek egységnyi összetétele: ólomoxid: 220 dkg, kvarcliszt: 30 dkg, kristályos bórax: 100dkg. A megfelelő minőségű flusz elengedhetetlen a felületi beégéshez, segíti a festék szétterülését és a felizzott üveg nyitott pórusaiba való bejutását.

Kötőanyagok

A kontúrfesték kötőanyaga lehet vizes- vagy olajos bázisú. Mindkettő szépen fedő kontúrvonalakat ad a technikai előírások betartásával. A vizes bázisú kontúrfesték ecet segítségével köt az üveg felületére. A gyorsan száradó festéket csak ecettel lehet hígítani, és az ecset mosására is kizárólag ecet használható. Minden hígításnál biztosítani kell a megfelelő festékután-

¹⁰ Theophilus Presbyter: A különféle mesterségekről, ford. Takács Vilmos, 1986. XIX. fejezet 67-68. oldal

pótlást. Az olajos bázisú kontúrfesték kötőanyaga terpentín és kevés lakk, amely lehet dammár-, vagy kopál lakk. Mindkét esetben megfelelő száradási időt kell biztosítani a festék számára, amely általában 24-36 óra. Csak a teljesen megszáradt festéket lehet égetni. A beégetés hajdanában ún. kocszos kemencében történt, a 20. sz. második felétől az elektromos égetőkemencék általánosan elterjedtek. A beégés csak az olvadt üveg felületére történhet, ezért a 600°C feletti hőmérsékleti tartományban jöhet létre, üvegfajtáktól függően kisebb-nagyobb eltérésekkel.

Felhordás

A kontúrvonalak vastagsága, karaktere tág határok között mozog, koronként, országonként, műhelyenként nagy változatosságot mutat. A kontúrozáshoz hosszúszerű, hegyes hajecset (schlepper) használatos, vonalazáshoz ennek ferdén vágott változata. Az ecsetek mérete és hosszúsága a kívánt vonalvastagság és festéstechnika függvénye. Közös szabály, a vonalakat egyszeri érintéssel kell végighúzni, mivel a megvastagodott festékfelület összetöredezik és lepereg a beégetés után. A kontúrfestés felületi festés, kevésbé áll ellen a fizikai és kémiai hatásoknak, ezért mindig az üveg belső oldalára kerül.

Tónusfestés (Schwarzlot, Überzug)

Az árnyékolás, vagy tónusfestés csaknem egyidős a kontúrfestéssel. Theophilusnak erre is van instrukciója.¹¹

"...ha az említett festékkel a vonalakat a ruhákon megcsináltad, az ecsettel oszlasd szét, hogy az üveg azokon a részeken, ahová a festészetben a fényt szoktad felrakni, átlátszó legyen. És a vonal az egyik részen vastag legyen, a másikon vékony, végül még finomabb, gondosan árnyalva..."

Az áteső fényben fekete színt mutató árnyékoló festék a kissé áttetsző tónustól a fátýolszerűen laza bevonatig megtalálható az üvegfestészet történetében. A historizmusban kiemelt szerepet játszott a figurák és motívumok plasztikus megjelenítésében. Optikai jelenséggel magyarázható, hogy a tónusfestésnél a színek intenzitása megnő, ott ahol a kiszedett festék helyén felcsillan az eredeti üvegszín. Az árnyékoló festés gazdagítja az egyszínű üvegek tónusértékeit. A Braunlot a Schwarzlot barna színű változata (3. kép, lásd a képtáblát)

¹¹ Theophilus Presbyter: A különféle mesterségekről, XX. fejezet 68. oldal

Festékösszetétel, kötőanyag, felhordás

Vasoxid: 110 dkg, kobaltoxid: 20 dkg, krómozid: 70 dkg, flusz: 200 dkg. Mint a kontúrfestéknél itt is számtalan használható receptúra létezik, - egyéni és kereskedelmi forgalomban lévő. Kötőanyagok lehetnek: gumi, cukros víz vagy dextrin. A bevonás nagy figyelmet és gyors egymás utáni műveletsort kíván. A festéket 2-3 cm széles laposecsettel felhordjuk az üveg felületére, a kontúrfestéshez hasonlóan a belső oldalra, és a még nedves festéket széles, borz oszlatóecsettel egyenletesen szétoszlatjuk. Ezt a műveletet csak száraz ecsettel, a nedves festék felületén végezhetjük el sikeresen, a már megszáradt festékréteget tovább alakítjuk. A tónusértékek finomítását marhaszorból készített stufecsettel, vagy rövidre nyírt, elkopott szőrű ecsetekkel lehet elvégezni. A legfinomabb, legaprólékosabb részletképzéshez acélfésű, vagy acéltű használható. Az árnyékoló festést a kontúrfesték teljes száradása után lehet elvégezni, beégetésük egyszerre történik.

Grisaille-festés

A Schwarzlotfestés fátyolszerűen finom árnyalata, a puritán cisztercita szerzetesrend nevéhez fűződik, az első ablakokat a 13. században a York-i katedrális Five Sisters kápolnájába készítették a szerzetes-üvegfestők. A historizmusban főleg kabinet-üvegek készítéséhez, ablakbetétekhez, portrék ábrázolásánál használták. (4. kép, *lásd a képtáblát*) A címerüveg-festészetben is kedvelt volt. Festékösszetétele hasonló, mint a tónusfestékeké, felhordása, megmunkálása, beégetése még nagyobb figyelmet kíván.

Lazúr vagy pácfestés (Silbergelb-festés)

Ez az eljárás - az ezüst-kloridos pácfestés - is az ősi technikákhoz tartozik. (5. kép, *lásd a képtáblát*). Már a 14. századtól kezdve folyamatosan alkalmazták a szőke női haj, a hatalmi jelvények, koronák, kardok, ruhadíszítések megjelenítésére és kiemelésére. Az ezüstlazúr nem képez plasztikus felületet, önálló réteget az üveg felületén, mint az eddig felsorolt festési eljárások, mivel hő hatására az üveg felületébe diffundálnak az ezüst-klorid ionok. A beégetett festék az üveg felületéről eltávolíthatatlan, ezért az üveg külső oldalára festik. Színtartománya a beégetési hőfoktól (580-660°C), az ezüsttartamtól és az alapüveg minőségétől függően a halvány citromsárgától a mély borostyánszínig terjed. Festése nagy gyakorlatot kíván. Általában az oldott állapotú ezüstvegyületet semleges hordozóanyaggal, földfestékekkel vitték fel az üvegre. Kék színű, transzparens zománccfestékekkel kombinálva

optikai színkeveréssel festői zöld színeket alkalmaztak a historizmusban. A Kunstrot és a rézlazúr hasonlóan pácfestéses eljárás. Mindkét festés vörös színt ad, bonyolult égetéstechnikájuk miatt ritkán alkalmazták.

Zománccfestés (email)

Az üvegfestészet fénykora után, a táblaképfestészet és porcelánfestés befolyásának erősödésével vált divatossá a zománccfestés. A 17-18 sz. idején terjedt el, főleg német nyelvterületen alkalmazták. A festékek színezőanyagai különböző fémozidok. A zománccfestés felületi festés, viszonylag jól ráég a folyosítóanyagok segítségével az üveg felületére, ezért az üveg külső oldalára kerül. A beégetési tartomány 490-700°C között mozog festékfajtáktól függően. A beégetés utáni transzparencia is különbözik, vannak teljesen átlátszó, transzparens festékek. A festékek beégetés után nyerik el színüket. Vizes- és olajos bázisú kötőanyagok a felhasználás függvényében egyaránt használhatók. A színes zománccfestést leggyakrabban színtelen üvegre használták, vagy a többrétegű ún. Überfang üvegek visszamaratott színtelen részeinek festésére, díszítésére. (6. kép, *lásd a képtáblát*) A 19. sz. második felében és még a századfordulón is egyes üvegfestő műhelyek gyakran alkalmazták ezt a technikát, mivel a nagypolgárság díszes otthonaiban, előszoba és fürdőszoba ablakokban nagyon dekoratív hatást lehetett elérni ezekkel a festményekkel. (7. kép, *lásd a képtáblát*). Az email-festés a kisméretű kabinetüveg-képek nélkülözhetetlen festésmódja volt.

Színes maratás

Többrétegű üveg (Überfang-glas) az alapja. Egy vastagabb, általában színtelen hordozóüvegre egy vékony, intenzív színű, (leggyakrabban vörös vagy kék) felső réteget borítanak huta-eljárással. A 15. században az üvegfestészet súlypontja a franciáktól áttevédik német nyelvterületre. Ezt a technikát Strassburgban Peter von Adlau (1470-1500) fejlesztette ki. Kezdetben lecsiszolták, később savval maratják le a vékony felső üvegréteget és a színtelen alapot díszítették, festették. Általában a ruhák legdíszebb mintázatát, ékszereket, fegyvereket, stb. festettek ezzel az eljárással. Kis felületen, - egy üvegosztáson belül alkalmazták. Az igényes kabinetüveg-képek elmaradhatatlan díszítésmódja volt a századforduló idején. Schwarzlot-, Silbergelb- és színes email-festéssel együtt alkalmazták. A Róth Miksa hagyatékban számos szép kabinetkép maradt fenn ebből a korszakból. (8. kép, *lásd a képtáblát*)

9. kép Szent István, üvegfestmény.
Gyergyószentmiklós, Örmény kat. templom. Kontúr-,
tónus-, Silbergelb- és zománctfestés

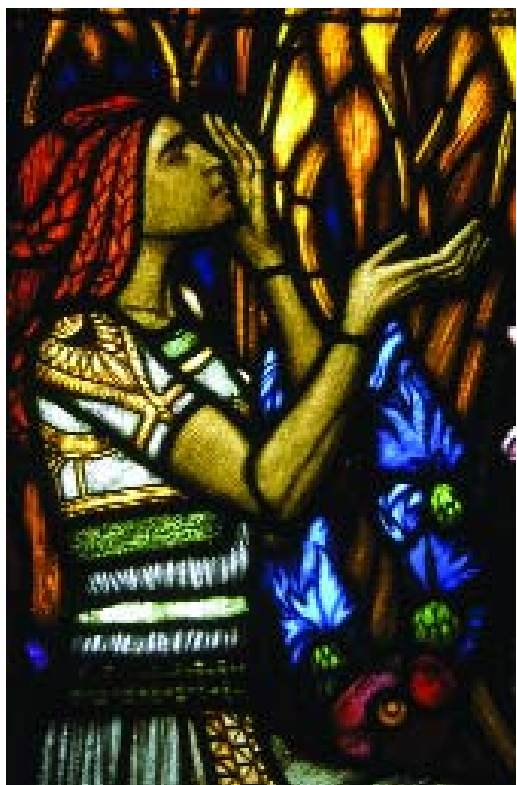
10. kép Nagy Sándor - Róth Miksa: Bűnbeesés.
Üvegfestmény részlete, Lipótmezei
kápolna. Kontúr- és Schwarzlot-festés

11. kép Nagy Sándor - Róth Miksa: Utolsó Ítélet.
Üvegfestmény részlete, Lipótmezei kápolna.
Kontúr-, Schwarzlot- és Silbergelb-festés

12. kép Nagy Sándor - Róth Miksa: Utolsó Ítélet,
üvegfestmény részlete, Lipótmezei kápolna.
Kontúr-, Schwarzlot festés

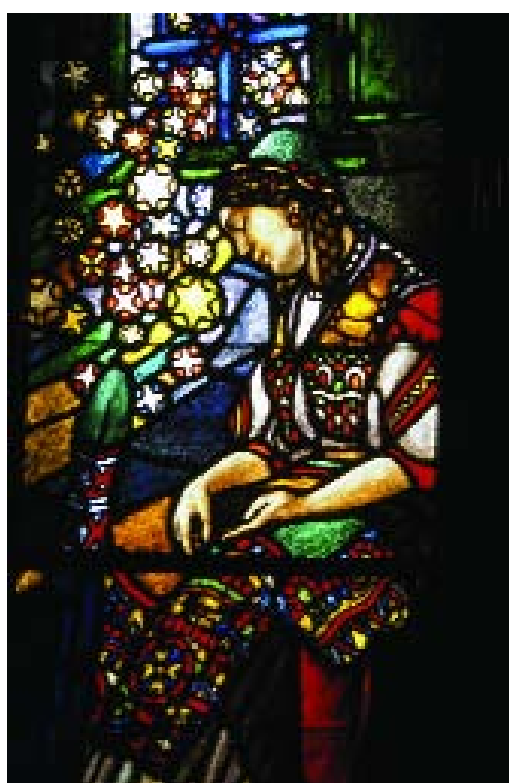
14. kép Nagy Sándor-Róth Miksa: Júlia szépleány.
Üvegfestmény részlete, Marosvásárhely.
Kontúr-, Schwarzlot- és Silbergelb-festés

13. kép Nagy Sándor-Róth Miksa: Júlia szépleány.
Üvegfestmény,
Marosvásárhely

15. kép Torockai Wigand Ede: Réka
asszony sírja. Üvegfestmény részlete,
Marosvásárhely. Kontúr- és Schwarzlot-festés

16. kép Torockai Wigand Ede: Csaba bölcseje.
Üvegfestmény részlete, Marosvásárhely. Kontúr- és
Schwarzlot-festés

Irodalom

- Archer**, Michael: Stained Glass, London, 1979.
- Barta** Ernő - Szabó István: Üvegfestő szakmai ismeret, Bp. 1972
- Baker**, John: English Stained Glass, London, 1978
- Brown**, Sarah: Stained Glass, New York, New Jersey, 1992
- Cowen**, Painton: Rose Windows, London, 1979
- Drachenberg**, Erhard: Farbige Glasfenster, Leipzig, 1980
- Fieber** Henrik: Az üvegfestészet, Katholikus Szemle, 1918
- Gellér** Katalin: Nagy Sándor. Bp, 1978
- Gurmai** Mihály: az üvegfestészet technikája, Bp. 1978 (Jegyzet)
- Jantzen**, Hans: Francia gótikus székesegyházak, Bp. 1989
- Keserű** Katalin - Gellér Katalin: A gödöllői művésztelep, Bp.1987
- Mester** Éva: A magyarországi építészeti üvegek műemlékvédelmi, restaurálási problémái, Bp. 1994 (kézirat)
- Mester** Éva: Üvegfestő műhelyek kialakulása Budapesten a századforduló idején (Városok és Műhelyek a századfordulón konferencia katalógus), Bp. 2000
- Morris**, Elisabeth: Stained and Decorative Glass, London, 1977
- Murádin** Jenő: Temesvári szecessziós üvegfestmények, Kolozsvár, 2001
- Róth** Miksa: Egy üvegfestőművész az üvegfestészetéről, Bp.1942
- Schmitz**, Hermann: Deutsche Glasmalereien der Gotik und Renaissance München, 1923
- Varga** Vera: Róth Miksa művészete, Bp. 1993
- Z. Gács** György: A festészet technológiája, Bp. 1954

Mester Éva
Okl. üvegművész
műemlékvédelmi és színdinamikai szakértő
Budapest